

kwestii kresowych, zwłaszcza w sytuacji uwarunkowań ideologiczno-politycznych, czy tzw. poprawności politycznej, 5. Dostarcza się bogatej warstwy faktograficznej oraz eksplanacyjnej o kresach, nierozadko podkreślając różnice w ich postrzeganiu przez uczonych białoruskich, litewskich, ukraińskich i polskich.

Książka wzbogaca wiedzę kresoznawczą i zasługuje na uwagę szerokiego kręgu czytelników.

Andrzej Chodubski

Krystyna Gomółka, *Współpraca transgraniczna Polski z Republiką Ukrainy, Republiką Białorusi i Obwodem Kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej*, Wydawnictwo Naukowe „Semper”, Warszawa 2010, ss. 232.

W rzeczywistości współczesnych przemian europejskich nośną kwestią teoretyczną, jak i w praktyce kulturowo-cywilizacyjnej są granice, pogranicza, formy współistnienia transgranicznego. Pojawiło się pojęcie euroregionu. Po kilku latach jego funkcjonowania, a w tym nieosiągania celów strategii budowy integracji europejskiej następuje odchodzenie od tej kategorii na rzecz transgraniczności. Zauważa się, że euroregion jest podmiotem życia kulturowego, cechujący się zinstytucjonalizowanymi formami współpracy. Formy te to organy polityczne (rady, sekretariaty, komitety, grupy robocze do rozwiązywania określonych zadań). Wobec niezadowolającego urzeczywistniania się tych podmiotów pojęcie euroregiony zastępuje się kategorią współpraca transgraniczna. Problemowi temu poświęcona jest prezentowana książka. Egzemplifikację instytucji stanowią relacje transgraniczne Polski z Republiką Ukrainy, Republiki Białorusi i Obwodem Kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej.

W prezentacji problemu wyodrębniono 5 działów, zatytułowanych: I. Istota, cele i podstawy prawne współpracy transgranicznej, II. Polityczne i instytucjonalne uwarunkowania współpracy transgranicznej, III. Specyfika regionów współpracy transgranicznej i ruch graniczny, IV. Współpraca transgraniczna w euroregionach, V. Współpraca transgraniczna polskich samorządów,

szkół wyższych, organizacji kulturalnych i pozarządowych z ukraińskimi, białoruskimi i rosyjskimi partnerami. Wykład poprzedza *Wstęp*, w którym wskazuje się założenia metodologiczne i metodyczne studium.

Podkreśla się, że celem pracy jest syntetyczne ukazanie istoty oraz przejawów współpracy transgranicznej ze wschodnimi sąsiadami Polski: Republiką Ukrainy, Republiką Białorusi oraz Obwodem Kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej. Chronologicznie rozpoznawany problem obejmuje lata 1989–2009. Hipotezę badawczą wyraża się w twierdzeniu, że współpraca transgraniczna Polski z wymienionymi krajami sprzyja nawiązaniu trwałych kontaktów z ich społecznościami. W celu rozwiązania hipotezy postawiono jako pytania pomocnicze kwestie: 1. Jakie są polityczne i prawne determinanty współpracy transgranicznej? 2. Które podmioty biorą udział w ramach współpracy transgranicznej? 3. Jakie są przesłanki określenia polsko-ukraińskiego, polsko-białoruskiego i polskorosyjskiego regionu transgranicznego? 4. Jakie są źródła finansowania współpracy? 5. W jakich formach współpraca transgraniczna jest najczęściej realizowana? 6. W których dziedzinach współpracy podejmowano najwięcej imigrantów? 7. Którzy beneficjenci wykazują się największą aktywnością we współpracy? 8. Który ze wschodnich sąsiadów Polski przejawia największe zainteresowanie współpracą?

Charakteryzując istotę współpracy transgranicznej wyodrębniono zagadnienia poznawcze: 1. Podstawowe pojęcia, cele i formy współpracy transgranicznej, 2. Współpraca transgraniczna w Europie, 3. Geneza współpracy transgranicznej w Polsce. Wskazuje się tu, że współpraca transgraniczna stanowi istotny element polityki zagranicznej każdego państwa i jest przez nią kreowana. W glosariuszu Unii Europejskiej została ona zdefiniowana jako sąsiedzka współpraca we wszystkich dziedzinach życia pomiędzy graniczącymi regionami i władzami komunalnymi lub innymi władzami w regionach, pograniczach. Przypomina się, że celem tej współpracy jest nawiązywanie kontaktów, podejmowanie wspólnych działań przez obszary przygraniczne należące do przynajmniej dwóch państw, ujednolicenie norm i rozwiązań w różnych sferach życia. W *Europejskiej Karcie Regionów Gra-*

nicznych i Transgranicznych zapisano „Celem działań w regionach granicznych oraz współpracy transgranicznej jest niwelowanie przeszkód i usuwanie kwestii mogących dzielić te regiony, a w rezultacie przewycięzanie granic, względne sprowadzanie ich do znaczenia czysto administracyjnego”. Tworzenie tych regionów wynika z potrzeby eliminowania różnic, spowodowanych istnieniem państw i granic państwowych, jest ważnym elementem procesu integracji europejskiej, ma likwidować wzajemne uprzedzenia i bariery, budować nowe stosunki interpersonalne oraz zmniejszać asymetrię w dziedzinie gospodarczej. Przy czym przypomina się, że „granice są bliźniami historii” (s. 12). W hierarchii celów podejmowania współpracy transgranicznej najpierw wymieniane są cele polityczne, likwidacja niekorzystnych skutków istnienia granic, budowanie zaufania poprzez nabywanie wiedzy o krajach – sąsiadach, wszechstronna kooperacja z nimi w formie zinstytucjonalizowanej oraz bezpośredniej współpracy ponad granicami różnych organizacji, instytucji i przedsiębiorstw, a także współdziałanie grup ludności państw sąsiadujących.

W wykładzie przypomina się, że podjęcie rozpoznawania współpracy transgranicznej wymaga zdefiniowania pojęć: region przygraniczny, strefa przygraniczna, obszar przygraniczny, pogranicze, region i obszar pograniczny, region transgraniczny, euroregion. Dostarcza się tu podstawowej wiedzy o każdym z tych pojęć.

Wskazuje się, że idea współpracy transgranicznej pochodzi z okresu po II wojnie światowej. Wojna podzieliła społeczność świata, spowodowała wzrost szowinizmu, nacjonalizmu oraz wzajemnych uprzedzeń między narodami. W tej sytuacji dążeniem rządów stała się idea i praktyka likwidacji antagonizmów i zbliżenie narodów podzielonych wydarzeniami wojennymi; termin miał służyć rozwojowi współpracy transgranicznej. Przykładem tego typu współpracy było utworzenie w 1958 r. euroregionu na granicy holendersko-niemieckiej. Współpraca ta stała się wzorem rozwiązań politycznych i społeczno-gospodarczych w całej Europie. Jej nazwa „euroregion” została przeniesiona na przestrzeń całego kontynentu. Zadaniem euroregionu było przelamywanie historycznych uprzedzeń między narodami, a w tym usuwanie

antagonizmów i nieufności zrodzonych przez II wojnę światową.

Z tworzeniem euroregionów w Europie Zachodniej, co wyraźnie ujawniło się w latach 70. wiązano duże nadzieje na likwidację granic stanowiących przeszkodę w swobodnym poruszaniu się ludności i czynników produkcji. W latach 80. zaczęto propagować koncepcję „Europy Regionów”. W proces ten zaangażowały się instytucje Unii Europejskiej, w 1988r. Parlament Europejski ogłosił „Kartę Regionalizacji”, przez którą zalecano wszystkim krajom członkom EWG utworzenie regionów, na czele których stanęłyby rady pochodzące z wolnych wyborów i posiadające kompetencje do prowadzenia własnej regionalnej polityki. Jednak, aby ideę zrealizować niezbędne było posiadanie własnego budżetu. Pozycja regionów została ugruntowana przez Traktat o Unii Europejskiej z Maastricht z 1992 r. W 1994 r. został powołany z Brukseli Komitet Regionów składający się z przedstawicieli władz regionalnych i lokalnych; jego rola ograniczała się do funkcji doradczej.

Ponieważ współpraca transgraniczna rozpoczęła się w Europie Zachodniej, tam zainicjowano procesy legislacyjne. Początkowo odbywała się ona pomiędzy krajami, zgodnie z zawartymi między nimi umowami bilateralnymi, aczkolwiek pojmowano działania bez regulacji prawnych (s. 17).

Prezentując problem tworzenia się współpracy transgranicznej w Polsce wskazuje się na jej zapoczątkowanie po 1945 r. Wyznaczały ją przygraniczna współpraca handlowa, transfer siły roboczej, kooperacja przemysłowa. Obecne zagadnienia transgraniczne regulują prawne umowy podpisywane na poziomie centralnym, a w tym z Ukrainą, Białorusią, Rosją. Od 1991 do 2003 r. tworzono euroregiony wiążące Polskę z krajami bezpośredniego sąsiedztwa. Utworzono ich 16, a mianowicie: 1. Nysa – 21 grudnia 1991 r., 2. Karpacki – 13 lutego 1993 r., 3. Sprewa-Nysa-Bóbr – 21 września 1993 r., 4. Pro Europa Viadrina – 21 grudnia 1993 r., 5. Tatry – 25 sierpnia 1994 r., 6. Bug – 25 września 1995 r., 7. Pomerania – 15 grudnia 1995 r., 8. Glacensis – 5 grudnia 1996 r., 9. Niemen – 6 czerwca 1997 r., 10. Pradziad – 2 lipca 1997 r., 11. Bałtyk – 22 luty 1998 r., 12. Śląsk Cieszyński

ski – 22 kwietnia 1998 r., 13. Silesia – 22 kwietnia 1998 r., 14. Beskidy – 9 czerwca 2000 r., 15. Puszcza Białowieńska – 25 maja 2002 r., 16. Lyna – Lawa – 4 września 2003 r. (s. 38–39).

W realizacji idei współpracy przyjęto program na lata 2007–2013 Europejski Instrument Sądownictwa i Partnerstwa w ramach Polityki Przyjaznego Sąsiedztwa. Celem tego programu jest stworzenie wokół Unii przestrzeni pomysłowości oraz zapobieżenie podziałom politycznym i gospodarczym. Istotnym wyzwaniem Polski jest umacnianie współpracy na granicy wschodniej, która jest granicą Unii Europejskiej.

Prezentując uwarunkowania współpracy transgranicznej w rozdziale drugim książki wyodrębniono analitycznie kwestie: 1. Polityka władz Republiki Ukrainy, Republiki Białorusi i Federacji Rosyjskiej wobec współpracy transgranicznej, 2. Instytucje współpracy Polski z Republiką Ukrainy, Republiką Białorusi i Federacją Rosyjską na szczeblu rządowym, 3. Samorządy, instytucje nauki i kultury oraz organizacje pozarządowe Republiki Ukrainy, Republiki Białorusi i Federacji Rosyjskiej jako podmioty współpracy. Przypomina się, tu że po „Jesieni Ludów” i rozpadzie ZSRR sytuacja na polskiej granicy wschodniej uległa zmianie. Granica państwowa z ZSRR przestała istnieć i Polska musiała na nowo prawnie ukształtować stosunki z czterema nowymi sąsiadami: Republiką Ukrainy, Republiką Białorusi, Republiką Litewską i Federacją Rosyjską. W wykładzie wymienia się nowe uregulowania z nimi. Instytucjonalne najistotniejsze sprawy współpracy transgranicznej miały regulować: 1. Polsko-Ukraińska Międzyrządowa Rada Koordynacyjna do Spraw Współpracy Międzyregionalnej, 2. Polsko-Białoruska Międzyrządowa Komisja Koordynacyjna do Spraw Wspólnoty Międzyregionalnej, 3. Polsko-Rosyjska Rada do spraw Współpracy Regionów Rzeczypospolitej Polskiej z Obwodem Kaliningradzkim. W Polsce część powołanych międzypaństwowych organów kolegialnych podlega Wydziałowi Współpracy Transgranicznej w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych i Administracji (s. 53–54). Oprócz porozumień na szczeblu centralnym zawieranych na podstawie umów międzynarodowych, których celem jest realizacja

polityki państwa w zakresie współpracy transgranicznej np. rozbudowa przejść granicznych, lub kreowanie transgranicznej współpracy gospodarczej. Kontakty te odbywają się na szczeblu regionalnym i lokalnym. Mogą one być realizowane w następujących formach: 1. Porozumienia dwustronne województwo–obwód, 2. Bezpośrednie umowy gmin, miast polskich i państw sąsiedzkich, 3. Porozumienia zawierane pomiędzy instytucjami i organizacjami państw stron w celu rozwiązania problemów i podjęcia współpracy w określonym zakresie, 4. Umowy gospodarcze podejmowane pomiędzy polskimi przedsiębiorstwami oraz przedsiębiorcami krajów sąsiedzkich, 5. Współpraca „wołana” – do tej kategorii należą: wymiana przygraniczna i handel oraz pojedyncze formy współpracy, instytucji i przedmiotów oraz obywateli państw ze sobą sąsiadujących (s. 63).

W analizie wskazuje się rozwiązania prawne w tym zakresie na Ukrainie, Białorusi i Rosji.

Ukazując współpracę transgraniczną w euroregionach wskazano analitycznie kwestie: 1. Charakterystyka euroregionów na wschodniej i północno-wschodniej granicy Polski, 2. Fundusz Małych Projektów Program Phare CBC jako instrument wsparcia współpracy transgranicznej, 3. Inicjatywy Interreg IIIA i Interreg III B, 4. Inne programy wspomagające współpracę: Lcadert, Norweski Mechanizm Finansowy i Programy Współpracy Transgranicznej 2007–2013. Wskazuje się tu, że region transgraniczny to obszar znajdujący się po obu stronach granicy, obejmujący swoim zasięgiem tereny należące co najmniej do dwóch państw. Kryteriami wyróżniającymi region transgraniczny są: stopień jednorodności regionu pod względem geograficznym, ekonomicznym, kulturowym, niska formalizacja granicy państwowej, stopień rozwoju regionu oraz istnienie współpracy ponadgranicznej i jej stopień instytucjonalizacji (s. 79). Zauważa się, że region transgraniczny jest przestrzenią w miarę zwartą, w której ujawniają się podobne relacje społeczne, instytucjonalne i kulturowe. Cechy te postrzega się w obszarach transgranicznych Polski z Ukrainą, Białorusią i Obwodem Kaliningradzkim federacji Rosyjskiej.

W rozwoju współpracy transgranicznej ważną rolę pełnią przejścia graniczne. W przestrzeni

polsko-ukraińskiej jest ich 10 tj. Dorohusk–Jagodzin, 2. Hrebenne–Rawa Ruska, 3. Korczowa–Krachowiec, 4. Krościenko–Smolnica, 5. Medyka–Szezinie, 6. Zosin–Ustilug, 7. Hrubieszów–Włodzimierz Wołyński, 8. Krościenko–Chyrow, 9. Przemyśl–Mościska, 10. Werchrata–Rawa Ruska. W tym jest 9 przejść osobowych oraz 7 towarowych (s. 98–99). Przejść granicznych z Białorusią jest: 6 osobowych, 7 towarowych i 1 kolejowe. Są one w: 1. Kuźnicy–Bruzgach, 2. Koźnicy–Grodnie, 3. Kukurkach–Kozłowiczach, 4. Terespolu–Brześciu, 5. Bobrownikach–Bierestowicach, 6. Siemianówce–Świsłoczu, 7. Sławatyczach–Domaczevie, 8. Rudawce–Lesnaja, 9. Czeremsze–Wysokolistowsku, 10. Zubkach–Bierestowicy, 11. Połowcach–Pieszczatce (s. 103–104). Przejść polsko-rosyjskich jest 6, w tym 4 osobowe oraz wszystkie towarowe. Są to: 1. Bezdedy–Bagrationowsk, 2. Goldap–Gusiew, 3. Gronowo–Mamonawo, 4. Braniewo–Mamonowo, 5. Głomno–Bagrationowsk, 6. Skandawa–Żeleznodoroznyj (s. 108). W prezentacji zagadnienia dostarcza się uporządkowanej wiedzy faktograficznej (statystycznej) o ruchu osobowym na poszczególnych przejściach granicznych. Jednym z istotnych instrumentów wsparcia współpracy transgranicznej są programy wspierające rozwój euroregionów. W analizie poznawczej wskazuje się ich specyfikę o zakres wsparcia, gdzie beneficjentami są: szkoły, organizacje pozarządowe, instytucje kulturowe, samorządy oraz euroregiony. Wśród urzeczywistnianych projektów dużą nośność mają kwestie: transferu wiedzy, umacniania demokracji lokalnej, turystyki ekologicznej, ochrony zdrowia, przedsiębiorczości, umacniania struktur pozarządowych.

Charakteryzując współpracę transgraniczną różnych podmiotów życia kulturowego wyodrębniono zagadnienia: 1. Współpraca województw i wojewodów, 2. Współpraca powiatów, gmin i miast, 3. Współpraca instytucji naukowych i organizacji kulturalnych, 4. Współpraca organizacji pozarządowych. Przypomina się, tu że we współpracy transgranicznej typowe są dwie jej formy: rządowa i rządowo-samorządowa. Pierwsza związana jest z funkcjonowaniem terenowej administracji rządowej, a druga z administracją samorządową. Przed 1989 r. na współpracę transgraniczną składały się: wymia-

ny delegacji partyjnych, młodzieży, sportowców i zespołów kulturalnych z okazji świąt państwowych. W latach 90. zaczęto rozbudowywać infrastrukturę przygraniczną, a w tym otwierać nowe przejścia graniczne. Ważną rolę w tym względzie spełniają wojewodowie przygranicznych jednostek podziału administracyjnego. W prezentacji problemu wskazuje się na podejmowanie przez nich inicjatywy oraz formy ich urzeczywistniania; wśród nich uwagę przyciągają zadania wiążące się z ochroną dziedzictwa kulturowego (s. 165).

Aktywność polskich jednostek samorządowych w nawiązywaniu współpracy transgranicznej zależała i zależy od ich sytuacji finansowej, ta zaś od sytuacji ekonomicznej państwa. Polskie samorządy dysponują jednak większymi środkami od samorządów Ukrainy, Białorusi i Rosji, ale nie wystarczają one na realizację wielu projektów i poważnie ograniczają działania w sferze umacniania współpracy transgranicznej. Wskazuje się w wykładzie, że jednym z istotniejszych przejawów współpracy transgranicznej jest kooperacja instytucji naukowych, uczelni wyższych oraz organizacji kulturalnych. W prezentacji zagadnienia dostarcza się starannie uporządkowanej wiedzy o formach i zakresie tej współpracy.

Podkreśla się, że jednym z celów współpracy transgranicznej jest zmniejszanie skutków istnienia granic między państwami przez tworzenie powiązań między sąsiadującymi państwami, by wzmocnić poczucie bezpieczeństwa przez wzajemną pomoc, wymianę informacji i wspólne działania.

W refleksji uogólniającej wskazuje się, że możliwość realizacji koncepcji współpracy transgranicznej w krajach Europy Środkowo-Wschodniej stworzyła transformacja polityczno-gospodarcza. Współpraca transgraniczna sprzyja nawiązywaniu kontaktów między społeczeństwami poszczególnych państw. Formalnym determinantami rozwoju współpracy transgranicznej są międzynarodowe akty prawne. Najwięcej dużych infrastrukturalnych projektów Polska wykonała z partnerami ukraińskimi. Zakres kontaktów we współpracy transgranicznej w istotnym stopniu zależy od zainteresowania nią partnerów wschodnich. Rozwój tej współpracy zależy w istotnym stopniu od możliwości finan-

sowych organów i instytucji Unii Europejskiej. W warstwie predyktywnej zauważa się, że dużą nośność realizacyjną mają projekty innowacyjne, zorientowane na umacnianie tożsamości regionalnej oraz likwidację barier rozwoju.

W zestawieniu bibliograficznym wskazuje się bogatą bazę materiałów źródłowych, aktów prawnych (w tym umów Polski z Ukrainą, Białorusią i Rosją) literatury przedmiotu, informacji internetowych w pełni odbijających istotę prezentowanych w studium zagadnień.

Nośność poznawcza prezentowanej książki zawiera się przede wszystkim w: 1. Określeniu istoty współpracy transgranicznej Polski z Ukrainą, Białorusią i Obwodem Kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej; 2. Wskazaniu sil generujących formy współpracy transgranicznej Polski z krajem pogranicza wschodniego; 3. Ukazaniu podmiotów urzeczywistniających współpracę transgraniczną Polski z Ukrainą, Białorusią i Obwodem Kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej; 4. Dostarczeniu bogatej warstwy wiedzy deskryptywnej i eksplanacyjnej dotyczącej euroregionów i współpracy transgranicznej; 5. Zgromadzeniu bogatej bazy źródłowej oraz literatury przedmiotu, wskazującej istotę i znaczenie współpracy transgranicznej.

Andrzej Chodubski

Andrzej Wierzbicki, *Rosja. Etniczność i polityka*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2011, ss. 340.

W warunkach urzeczywistniania współczesnych procesów unifikujących życie kulturowe nośnym wyzwaniem jest tworzenie globalnej społeczności obywatelskiej. Zauważa się tendencje prowadzące do tzw. „obumierania” narodowości i grup etnicznych oraz języków. Ważne zmiany zachodzą obecnie w tej sferze w Rosji. Problem ten został przekonywująco ukazany w prezentowanej książce. Wykład zawarty w niej podzielono na pięć rozdziałów, zatytułowanych kolejno: I. Etniczność i narody Rosji, II. Polityzacja etniczności Rosjan, III. Polityzacja etniczności nie-Rosjan, IV. Etnopolityka Federacji Rosyjskiej, V. Konstruowanie rosyjskiego naroda.

Wykład poprzedza starannie przygotowane pod względem mitologicznym *Wprowadzenie* a kończy *Zakończenie*, *Bibliografia* oraz *Indeks*.

We wstępie wskazuje się, że we współczesnej Rosji można wydzielić trzy etapy formowania etnopolityki. Pierwszy urzeczywistniano w latach 1990–1993, określano go czasem nieokreśloności i demokratycznej euforii. Państwo rosyjskie funkcjonowało wtedy bez ustawy zasadniczej, nie uregulowany był podział kompetencji między centrum i podmiotami federacji. Drugi trwał w latach 1994–1998, był nazywany okresem „umacniania federalizmu”. Przyjęto wtedy koncepcję polityki narodowościowej – ustawę o autonomii narodowo-kulturalnej oraz o polityce w stosunku do rodaków za granicą. Trzeci etap został zapoczątkowany przez objęcie w 1999 r. urzędu premiera przez Władimira Putina. Podkreśla się w wykładzie, że na kształtowanie etnopolityki w Rosji istotny wpływ wywiera dziedzictwo polityki prowadzonej przez władze Związku Radzieckiego.

Istotne zmiany zaczęły zachodzić w sferze narodowościowej i etnicznej po objęciu władzy przez Władimira Putina dążącego do wzmocnienia pozycji państwa rosyjskiego; rzeczywistość ta wzmocniła podatny grunt dla odrodzenia rosyjskiej tożsamości etnonarodowej. Odwoływał się do *russkości*, tworząc fundację *Russkij mir*. Duże nadzieje z tym przywódcą wiązali nacjonaliści rosyjscy (s. 14).

W prezentacji problemu przyjęto hipotezę, że etnopolityka w Putinowskiej Rosji była zorientowana, z jednej strony na przywrócenie dumy narodowej (mocarstwowej) etnicznych Rosjan i wzmocnienie ich świadomości bycia narodem państwowo(mocarstwowo)twórczym oraz nośnikiem cywilizacji rosyjskiej; służyć temu miała koncepcja „suwerennej demokracji”, wzmocnienie państwa, autorytaryzmu i tendencji unitarystycznych poprzez centralizację władzy, ograniczenie roli politycznej elit regionalnych, w szczególności liderów republik, przeciwdziałanie separatyzmowi etnicznym i regionalnym, umacnianie i rozszerzanie się „świata rosyjskiego”, którego podstawą są prawosławie, język rosyjski oraz repatriacja Rosjan zza granicy. Zauważa się też, że strategia etnopolityczna Władimira Putina zmierzała do formowania narodu politycznego (*rossijskiego naroda*).